

PROBLEM ZAHODNE MEJE PRI SLOVENCIH 1941-1945

Tone FERENC

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

IZVLEČEK

Osvobodilni boj, ki ga je 1941. leta začela Osvobodilna fronta slovenskega naroda, je bil tudi boj za Združeno Slovenijo. Ta vojni cilj sta Osvobodilna fronta in Komunistična partija Slovenije tudi razglašali, OF ga je sprejela tudi v svoj program devetih temeljnih točk. Vendar sta obe bolj na splošno kot konkretno navajali, kaj sodi v Združeno Slovenijo, čeprav je komisija za meje pri Izvršnem odboru OF, ki je delovala konec 1941 in začetek 1942 v Ljubljani, nove meje, ki naj bi jih dosegli po zmagi protifašistične koalicije, tudi že natančneje določila. Šele delovanje januarja 1944 ustanovljenega Znanstvenega inštituta pri IO OF oz. Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta je dalo znanstveno podlago za reševanje mejnih vprašanj. Več elaboratov, med katerimi so bili najpomembnejši izpod peresa direktorja dr. Frana Zwittera, ki so jih obravnavali na sestankih 20. marca v Semiču in 9. septembra 1944 na Bazi 80 v Kočevskem Rogu, je sodilo med najresnejše in znanstveno najbolj utemeljene priprave na povojni čas. Večina elaboratov, katerih vsebino je nato zajel Zwitterov elaborat Meje slovenskega ozemlja in so ga posredovali v več jezikih vodstvu NOB za Jugoslavijo, je predvideval razmejitev po etničnem načelu, upoštevajoč, da mesta in pristanišča s tujerodnim prebivalstvom, ki naj dobi avtonomijo, sodijo k zaledju z večinskimi slovenskim prebivalstvom. V letu 1945 se je s proučevanjem mejnih vprašanj začel ukvarjati tudi Inštitut za proučevanje mednarodnih pitanja v Beogradu, v katerem je bil dr. Zwitter od 16. 3. 1945 tajnik in eden najspodobnejših delavcev. Vendar s tem ni prenehalo tovrstno delo v slovenskem Znanstvenem inštitutu.

V partizanskem taboru

Tisti, ki so pri nas vsaj po vstopu Združenih držav Amerike v vojno verjeli v poraz sil Osi in zaupali v zmago protifašistične koalicije, so tudi pričakovali, da se bodo po vojni na zahodu in severu obnovljene Jugoslavije vzpostavile pravičnejše meje, ki bodo tudi nove meje Slovenije. To je pričakovalo tudi slovensko partizansko gibanje v Osvobodilni Fronti pod komunističnim vodstvom, ki mu je bila dosega

pravičnejših mej tudi eden glavnih vojnih ciljev. Ne zaupajoč v pravično reševanje mejnega vprašanja samo za povojno zeleno mizo, je predvidevalo, da bo Združeno Slovenijo mogoče doseči toliko lažje kolikor večji bo bojni prispevek slovenskega naroda v skupnem boju protifašistične koalicije, h kateri se je prištevalo. Cilj Združene Slovenije, ki ji dolgo časa ni navedlo mej, je Osvobodilna fronta jeseni 1941. leta z enim stavkom vključila tudi v svoj program devetih temeljnih točk, v katerem je bila tudi določba o narodovi samoodločbi. Vodstvo Osvobodilne fronte je jeseni 1941. leta celó javno nastopilo proti "načrtovalcem", češ da je sedanji čas prvenstveno čas **akcije** in da bo čas za načrte šele prišel.¹

Vprašanje je, zakaj je vodstvo KPS oz. OF udarjalo po "načrtovalcih", če pa je kmalu pri Izvršnem odboru OF delovala "komisija za meje", v kateri je bil celó predstavnik CK KPS. Vse, kar smo vedeli o tej komisiji, nam je povedal dr. Fran Zwitter, ki je v njej za dr. Antonom Melikom postal predsednik. Po njegovem spominu so jo sestavljali predstavnik CK KPS Lovro Kuhar - Prežihov Voranc, predstavnik IO OF Edvard Kocbek, zgodovinarji Zwitter, Bogo Grafenauer, dr. Maks Miklavčič, geografa dr. Anton Melik in dr. Svetozar Ilešič ter do svojega izstopa dr. Črtomir Nagode.² V Kocbekovi zapuščini, v njegovih dnevniških zapiskih, pa je vendarle kot pisan vir iz tistega časa zapisek 16. februarja 1942 o "seji za meje". Ko omeni "slučaj Nagodeta" in polemiko s prof. M., to je ali Melikom ali Miklavčičem sklene: "Strokovno delo napreduje odlično. Nov kandidat Ilešič."³

Tu se vprašam, ali ni bila morda komisija za meje še širša, enotna, še nerazdeljena. Kajti na nekem dokumentu, ki ni iz tabora OF, sem tudi našel Zwittrovo ime. Izvirajo elaborati, ki jih je Janko Mačkovšek spomladi 1942 poslal v London, iz dela komisije? Je bil Mačkovšek v začetku tudi njen član, pa so ga zato, ker je bil nato v Slovenski zavezi "pozabili"?

Ko je CK KPS jeseni 1941 objavil svoj komunike o slovenskem narodnem vprašanju, je zavrnil kot nesmisel trditve, da bi KPS odstopila Trst in Maribor ali zatajila katero koli slovensko nacionalno pravico, ni pa niti omenil mejnega vprašanja.⁴ Vendar pa je moralo vodstvo KPS natančno čez pol leta, 1. maja 1942, v posebni izjavi povedati, kaj sodi v Združeno Slovenijo, in to "poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno

1 Slovenski poročevalec, II/23. 1. 11. 1941, Danes ni časa za načrte.

2 Dr. F. Zwitter je to najprej povedal dr. Janku Pleterskemu (J. Pleterski: Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. VI/1966, št. 1-2, str. 241), nato pa je imena objavil tudi sam. (F. Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. Osvoboditev Slovenije 1945, referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975, Ljubljana 1977, dalje: Zwitter, n. d.).

3 Edvard Kocbek: Zbrano delo. Šesta knjiga. Ljubljana 1996, str. 692-693.

4 Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 1941-1945, knjiga 1. dok. 75 (dalje: Dokumenti ljudske revolucije).

potujčen."⁵ Misli iz te izjave je ponovil Boris Kidrič v svojem referatu na partijski konferenci na Cinku v Kočevkem Rogu julija 1942, ožigosal postavljanje slovenskih narodnih meja na Visoke Ture, preveč pričakoval od nemških in italijanskih delavcev, ki naj bi se dvignili v revoluciji proti svojim režimom, in od "rešitve nacionalnega vprašanja v vsej Evropi". Sklenil je z geslom, da nočemo dati nič svojega in ne maramo nič tujega.⁶

Konkretnjša je bila opredelitev ozemlja Združene Slovenije v Komuniqueju izvršnega odbora OF 1. decembra 1942 o prvem zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), ki pravi, da bo v novo Jugoslavijo vstopila svobodna in združena Slovenija "od Trsta do Špilja, od Kolpe do Celovca."⁷

Edvard Kardelj je v svojem pismu Josipu Brozu-Titu sredi decembra 1942 priznal, da so omenjene izjave nekako izsilila podtikanja nasprotnikov, češ da je KPS za srednjeevropsko republiko z Nemci in Italijani, v kateri se bo slovenski narod utopil, in da v korist internacionalizma odstopa Nemcem Koroško s Celovcem in celó Maribor, Italijanom pa Primorsko in Trst. Priznati pa je moral Kardelj v tem pismu tudi pomen vprašanja prihodnjih meja, vprašanja, ki je - tako pravi - za Slovence bolj pereče kot morda za britanski imperij. Je pa pri Kardelju navzoča tudi misel, da to vprašanje v socializmu ni pomembno, zdaj pa ga na stopnji narodno-osvobodilnega boja postavlja tako kot v kapitalizmu. "Glede na to: v našem boju, ali bolje v naših "vojnih ciljih" smo jasno sprejeli zahtevo za priključitev celotne Primorske s Trstom kot avtonomnim mestom in Koroške s Celovcem." Prizna pa Kardelj tudi, da mejno vprašanje ob navzočnosti partizanov na Primorskem dobiva tudi praktičen pomen.⁸ Kardeljevo pojasnjevanje mejnega vprašanja Titu je tudi do takrat v partizanskih virih najdaljše besedilo o mejnem vprašanju.

Komaj sta potekla dva tedna in je Kardelj v pismu Lidiji Šentjunc zahteval karto slovenskega narodnega ozemlja, rekoč: "Čas je, da imamo na karti narisano, kar bomo zahtevali, pod pogojem, da bodo okoli nas ostale imperialistične države." Lovro Kuhar - Prežih naj bi se pobrigal pri Koroščih, "da bomo imeli karto ozemlja, ki ga lahko zahtevamo pri eventualnih mirovnih pogajanjih."⁹

Lovro Kuhar - Prežih s psevdonimom Pavle Vilhar je tisti čas že imel pripravljen rokopis brošure o slovenskih mejah, ki so jo razmnožili v Ljubljani po njegovi aretaciji januarja 1943. Dr. Zwitter je sodil, da je Kuhar v tej brošuri posredno izrazil stališča že omenjene komisije za meje pri IO OF iz konca leta 1941 in začetka leta 1942. Po kratkem uvodu o Združeni Sloveniji in narodni samoodločbi je Kuhar po-

5 Dokumenti ljudske revolucije, 2, dok. 21.

6 Dokumenti ljudske revolucije, 2, dok. 98, zapisnik part. konference na Cinku 5. -8. 7. 1942, str. 228-229.

7 Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. 193 (dalje: Jesen 1942).

8 Jesen 1942. Kardeljevo pismo Titu 14. 12. 1942, dok. 207, str. 557-559.

9 Dokumenti ljudske revolucije, 5, dok. 9, Kardeljevo pismo L. Šentjunc 3. 1. 1943.

novil bistvo že omenjene izjave KPS z dne 1. maja 1942, da v Združeno Slovenijo sodi tudi tisto ozemlje, ki je bilo v imperialistični dobi nasilno potujčeno. Omenja Trst, Celovec in Gosposvetsko polje. Ko je še navedel bistvo moskovske izjave komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije iz 1934. leta o pravični rešitvi slovenskega narodnega vprašanja, je povedal, da v slovensko narodno ozemlje sodijo tudi maloštevilni tujerodni otoki nekaterih mest na zahodu in severu, ker je za njihovo pripadnost odločilna jezikovna pripadnost okolice in zaledja. Kuhar ostro zavrača plebiscit ter zgodovinske, imperialistične in zemljepisno, gospodarsko in strateško zaokrožene meje", kot da bi odgovarjal programu Slovenske zaveze iz pomladi 1942, ki se je opredelil za združitev vseh Slovencev "v svobodni, narodno očiščeni, prometno, gospodarsko in vojaško v naš prid zaokroženi Sloveniji."¹⁰ Oster je Kuhar tudi do t.i. Žolnirjev, "ki jim je glavna skrb krojiti meje bodoči Sloveniji in stikati za tem, na katerem koncu bo OF izdala naše meje." Proti koncu svoje brošure Kuhar poudarja, da Združena Slovenija "vstaja danes iz našega vseobčega odpora proti okupatorjem," kajti "ta svet in ta zgodovina sodita vsak narod po tem, kaj je za svojo svobodo sam doprinesel." Sklenil je s podobnim geslom kot pred nekaj meseci Kidrič in kot so ga jugoslovanski narodi slišali septembra 1944: "Tujega nočem - svojega ne dam."¹¹

Kaže, da se je moralo vodstvo KPS oz. OF zadovoljiti s Kuharjevo brošuro, saj iz Ljubljane ni dobilo drugega gradiva o mejnih vprašanjih. Tisti, ki bi mu ga mogli nuditi, so bili nedostopni, bodisi v konfinaciji (dr. Zwitter), internaciji (Grafenauer), v nasprotnem taboru (Janko Mačkovšek, Črtomir Nagode). Zato v partizanskih virih še dolgo časa ne zasledimo nobenih podatkov o mejnih vprašanjih, razen že omenjenih splošnih načel.

Kuharjevo brošuro o slovenskih mejah je aprila 1943 prinesel na Primorsko dr. Cene Logar. Njeno vsebino je povzel in objavil na Tolminskem na letaku Slovenske meje, da so se lahko tudi primorski ljudje, ki se jih je zahodna meja Slovenije še najbolj tikala in jim je bil partizanski boj predvsem boj za odcepitev od Italije in za priključitev k matici Sloveniji, nekoliko bolj seznanili z mejnim vprašanjem.¹²

V političnem in vojaškem pogledu se je vprašanje zahodne meje Združene Slovenije izpostavilo po kapitulaciji Italije, ki je prinesla velike spremembe v južni Sloveniji. V silnem vzponu narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem, za katerega se je v literaturi uveljavil izraz vseljudska vstaja, so po Kardeljevih navodilih s konca 1942. leta na Vogrskem 11. septembra 1943 ustanovili Narodnoosvobodilni

10 Slovenska zaveza. I/1, Slovenija, 7. maja 1942.

11 Pavle Vilhar: O slovenskih mejah. Agitacijsko-propagandistična komisija pri CK KPS 1943. Ob nekatere odlomke brošure so se leta 1944 spotaknile Črne bukve. (Črne bukve. O delu komunistične Osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu. Ljubljana 1944, dalje: Črne bukve).

12 Dokumenti ljudske revolucije, 7, dok. 32, 57 in 64.

svet za Primorsko Slovenijo.¹³ Vrhovni plenum OF pa je 16. septembra 1943 sprejel Proglas o priključitvi Slovenskega primorja "svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji", v katerem je italijanski narodni manjšini zagotovil avtonomijo.¹⁴ Ta proglas ni imel nobene zunanjepolitične teže, doma pa so ga zelo popularizirali. Kako so mogle npr. Črne bukve 1944. leta zapisati, da si ga OF ni upala dati v javnost na Primorskem,¹⁵ če pa ga je 4. oktobra 1943 objavil Primorski poročevalec?¹⁶ Nekateri partizanski publicisti pa ta proglas Vrhovnega plenuma OF pripisujejo Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, ki o tem ni sprejel nobenega sklepa ali odloka, ampak je to imel za že opravljeno dejanje.¹⁷ Vnaprejšnje zagotavljanje avtonomije italijanski manjšini je doživelo kritiko jugoslovanskega vodstva NOB, češ da si mora manjšina svojo avtonomijo šele izbojevati v protifašističnem in protiakupatorskem boju in da ni strnjeno naseljena.¹⁸ Pojmovanje, da Združena Slovenija vsebuje tudi Trst, Gorico, Beneško Slovenijo in Rezijo, pa je doživljalo nerazumevanje in kritiko večine v italijansko odporniško ali osvobodilno gibanje vključenih sil, in to ves čas od jeseni 1943. leta dalje.¹⁹

Prihod precejšnjega števila znanstvenikov v partizane po italijanski kapitulaciji je januarja 1944 omogočil ustanovitev Znanstvenega inštituta pri Izvršnem odboru OF (od marca 1944 pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta) in v njem sistematično proučevanje slovenskega mejnega vprašanja. Čeprav je imel inštitut sodelavce z raznih področij, je bilo vendarle njegovo jedro z ravnateljem dr. Zwittrom zaposleno s pripravo znanstvenih izsledkov za povojno reševanje slovenskih narodnih in tudi dela jugoslovanskih državnih meja. S pomočjo literature, ki jo je inštitut dobavljal, od koder jo je le mogel (tudi iz Trsta), so njegovi sodelavci dr. Zwitter, Lojze Ude in Ivo Pirkovič ter Lojze Dular pripravljali elaborate t.i. internega značaja o mejah za obravnavo na sestanku v Semiču 20. marca 1944. Osrednji elaborat je bil Zwitterov Problem bodočih slovenskih meja, v katerem se je zavzel za razmejitvev po etničnem načelu, pri čemer ni priznaval asimilacije od srede 19. sto-

13 Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS. I/1957, str. 7-37; isti: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945. 2. knjiga. Ljubljana 1985, str. 35-37 (dalje: Ferenc, Ljudska oblast).

14 Makso Šnuderl: Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1949, dok. 73, str. 83.

15 Črne bukve, str. 52.

16 Primorski poročevalec 4. 10. 1943, II/10.

17 Ferenc: Ljudska oblast, 2, str. 71-82.

18 Josip Broz Tito: Zbrana dela. 17. knjiga. Ljubljana 1986, str. 3, brzojavka glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske 1. 10. 1943.

19 Metod Mikuž: Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945). Zgodovinski časopis, 12-13/1958-1959, str. 7-50. Tone Ferenc: Il movimento di liberazione nazionale sloveno e il Friuli 1942-1943. Resistenza e questione nazionale. Udine 1948, str. 123-159; Nevenka Troha: Stališča Komunistične partije Slovenije (Komunistične partije Jugoslavije) in Komunistične partije Italije o Julijski krajini v letih 1941-1947. Prispevki za novejšo zgodovino, 33/1993, št. 1-2, str. 147-162.

letja dalje, priključil je mesta in pristanišča k njihovim zaledjem ter predlagal konkretno mejo za vsako pokrajino posebej, izjavil se je za avtonomijo italijanske manjšine, razen doseljenih političnih eksponentov.

Po tem sestanku so v inštitutu napisali še deset elaboratov in po Kardeljevi zahtevi, da se o mejnih vprašanjih napiše elaborat, ki ne bo več za interno uporabo, temveč za poučitev zaveznikov, so mejno vprašanje obravnavali na širšem sestanku (med 19 udeleženci so bili tudi najvidnejši člani slovenskega vodstva NOB) na Bazi 80 v Kočevskem Rogu. Namen sestanka je dr. Zwitter pojasnil z besedami: "Treba je definirati naš minimalni program, ki od njega ne odstopamo v nobenem primeru, rešiti vprašanje, v kolikor moremo zahtevati več, da pozneje ev. popuščamo, ali provizorično zasesti večje ozemlje zato, da si sami poiščemo primerno vojno odškodnino, rešiti končno vprašanje postopanja z narodnimi manjšinami na našem ozemlju." Razprava, ki jo je dr. Zwitter povzel v svoji razpravi Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni,²⁰ je potrdila stališče o etnografski meji z vključitvijo ozemlja, potujčenega v imperialistični dobi, in z upoštevanjem manjših popravkov zaradi prometnih, drugih gospodarskih in strateških razlogov.

Gre za pet takšnih popravkov, ki so preseglji etnično mejo in jih je dr. Zwitter na sestanku v Semiču 20. marca 1944 navajal še kot možnosti, zdaj pa so jih sprejeli kot sklep. Da bi prek Kanalske doline povezali Rezijo s strnjenim slovenskim narodnim ozemljem, naj bi zahtevali vključitev v Združeno Slovenijo bivši slovenski del doline Bele (Fella) in Dunajsko (Dogna) ter Reklansko dolino (Racolana). Da bi dobili prometno zvezo s terskimi Slovenci, naj bi priključili pas ozemlja med Humom in Čedadom. H Gorici naj bi priključili del furlanskega ozemlja med njo in Krminom, k Trstu pa ozemlje med njim in gradeško Laguno.

Soglašala je tudi s povojnim izgonom Nemcev iz slovenske Štajerske. Prek Zwitterove etnografske meje sta šla predvsem predlog generala Jaka Avšiča o začasni zasedbi nekaj deset kilometrov širokega pasu tujerodnega ozemlja (približno dan vojaškega pohoda) za lažje izhodišče pri pogajanjih in Kardeljeva misel o zasedbi čimvečjega tujega ozemlja za zagotovitev odškodnine in za podporo avstrijskega delavstva jugoslovanskim mejnim zahtevam.

Po sklepu tega sestanka je v enem mesecu do 10. oktobra 1944 nastal Zwitterov elaborat Meje Jugoslavije. A. Meje slovenskega ozemlja, ki so ga v izvorniku ter ruskem in angleškem prevodu poslali jugoslovanskemu vodstvu NOB na Vis ali morda v že osvobojeni Beograd. Kaže pa, da Avšič svojega elaborata o strateških mejah ni izdelal, do sedaj ga namreč nisem našel. Sodelavci inštituta, katerih število se je v letih 1944-1945 povečalo (član je poslatl tudi dober poznavalec Primorske dr. Lavo Čermelj), so nato nadaljevali strokovno delo pri vprašanjih meje in narodnih manjšin. Precej elaboratov, zlasti Zwitterovih, je bilo tudi objavljenih v partizanskem

²⁰ Zwitter, n. d., str. 267-271.

in povojnem tisku,²¹ vendar nista bila objavljena obsežna elaborata iz Semiča in Baze 80.

Do tistega časa so politične razmere v Evropi in naši okolici pri vodstvu partizanskega gibanja v Jugoslaviji in tudi Sloveniji ovrgle marsikatero utvaro in utrjevale prepričanje, da bo boj za pravične meje še trd in naporen in da imata poleg strokovnih dokazov veliko težo tudi vojaška moč in njena navzočnost na spornih ozemljih. Nepomembno ni bilo niti to, da je moskovska izjava iz oktobra 1943 že nekako zagotavljala Avstriji nedotakljivost meja iz 1937. leta in da si je Italija ravno isti mesec pri zaveznikih "prislužila" položaj t.i. sobojevnice (collibelligeranza).

Posebno vprašanje, ki se ne tiče toliko same mejne črte, temveč tujerodnega prebivalstva pred njo, tj. narodnih manjšin, so tudi reševali strokovnjaki iz Zwitrovega inštituta, in to v okviru Študijske komisije pri Predsedstvu SNOS. To vprašanje pa so že v letih 1941-1943 reševali tudi v Mačkovškovem krogu.

Zgodovinski razvoj slovenskega narodnega ozemlja je bil namreč takšen, da na nekaterih območjih ni dopuščal izoblikovanja takšne meje, ki bi popolnoma jasno ločila narode, in so nastala narodnostno mešana območja. To dejstvo so morali seveda upoštevati tudi načrtovalci novih meja po drugi svetovni vojni. Tisti, ki so se zavzemali za razmejitev po čistem etničnem načelu, so pri označevanju novih meja na narodnostno mešanih območjih morali upoštevati tudi neko ravnotežje, da namreč na vsaki strani meje ostane približno enako število tujerodnega prebivalstva. To je npr. pri določanju zahodne slovenske oz. jugoslovanske meje upošteval francoski predlog, za katerega seveda lahko ugotavljamo, da je bil boljši od britanskega ali ameriškega in da je bil sprejemljivejši za Hrvaško kot pa za Slovenijo, ker je za celovitost Istre pustil na italijanski strani precejšnje število primorskih, beneških in rezijanskih Slovencev.

Vsi, ki so se pri nas med vojno ukvarjali z mejnim vprašanjem, so bodisi ob maksimalističnih bodisi minimalističnih zahtevah po novih mejah predvidevali, da bo na naši strani nove meje ostalo neko število tujerodnega prebivalstva - Italijanov, avstrijskih in drugih Nemcev in Madžarov. Že med vojno so se opredeljevali do vprašanja, kakšna naj bi bila usoda tujerodcev v bodoči Združeni Sloveniji.

Če se najprej ozremo na predvidevanje tistih, ki so se o tem najprej izjavljali, bomo to navedli iz kroga Janka Mačkovška (in dr. Črtomira Nagodeta) v Ljubljani. Na splošno lahko rečemo, da je bil šok, ki ga je med narodno zelo zavednim izobraženstvom povzročil zlasti nemški okupator s svojo kruto etnocidno politiko (pomor duševno bolnih in ostarelih ljudi, množično izganjanje Slovencev, odstranjevanje vsega slovenskega, vroča germanizacija itd.), tako hud, da je Mačkovškov krog že takrat predvidel kolektivno kazen za pripadnike tistih narodov, iz katerih so okupatorji, tj. za Italijane, avstrijske in druge Nemce in Madžare, v bodoči Združeni Sloveniji.

21 Tone Ferenc: Priprave na konec vojne. Slovenija v letu 1945. Zbornik referatov. Ljubljana 1996, str. 18-19.

Pismo dr. Frana Zwittera (Arhiv R Slovenije).

Dr. Fran Zwitter (Arhiv R Slovenije).

V elaboratu "Kolikšna je življenjska moč in kolikšne so latentne in strokovne rezerve Slovencev radi prevzema posestev in poslov, ki jih imajo tujerodci na slovenskem ozemlju" z dne 11. oktobra 1941 beremo:

"Pri določevanju naših bodočih državnih mej je zlasti važno stališče, ki so ga zavzele prav vse skupine glede tujerodcev. Pri vseh in vsakomur je nasilno izseljevanje slovenskih družin z njihovih domačij ter odvzemanje njih premoženja in nepremičnega premoženja izzvalo v zvezi s predvojnimi podtalnim rovarjenjem petokolonskih celic enodušno zahtevo Slovencev: na našem slovenskem področju ne more ostati nikak tujerodec, **vse naše ozemlje je treba očistiti.**" (podčrtal T. F.)²²

V elaboratu "Vojna škoda in nje poravnava iz zaplenjene tuje imovine" z dne 15. decembra 1942 beremo:

"Okupatorji so nam pokazali s svojim barbarskim postopanjem pota in sredstva, s katerimi jim moramo povrniti milo za drago, in to v taki meri, da si bodo za vedno zapomnili našo osveto." In na koncu: "Zato je neobhodno potrebno jih razlastiti in nato izgnati brez vsega. Z zaplenbo vse tuje imovine lahko vzpostavimo fond za poravnavo povzročenih škod."

²² Arhiv Republike Slovenije, II. dislocirana enota (bivši arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, dalje ARS-II), arhiv kontrarevolucije (dalje: a. k.), zbirka Janko Mačkovšek, MC 19, 11. 10. 1941.

Nato elaborat predvidi zakon o razlastitvi, čigar osnova naj bi glede tujerodcev bila, da se sekvestrira in definitivno razlasti vso imovino, ki je last:

1. tujih državljanov "sovražnih" narodnosti; pri tem misli na Nemce, Italijane, Madžare in Bolgare, ki so imeli državljanstvo svojih držav,
2. jugoslovanskih državljanov "sovražne" narodnosti, pri čemer misli na Nemce, Italijane, Madžare in Bolgare.²³

Je še nekaj podobnih zahtev po izgonu vseh tujcev, vendar navajajo bolj Nemce kot Italijane.

V partizanskem taboru so o usodi Nemcev, Italijanov in Madžarov v bodoči Združeni Sloveniji razpravljali šele v poznem poletju 1944. Obravnava se je najprej začela glede spodnještajerskih Nemcev in nemških kolonistov iz obdobja nemške okupacije 1941-1945. Kaj hitro so novi slovenski oblastni organi sklenili izgnati nemške naseljence, saj je Pokrajinski odbor OF za Štajersko že 31. avgusta 1944 izdal odlok o njihovem izgonu.²⁴ Več so razpravljali glede izгона drugih Nemcev, ki so že pred drugo svetovno vojno živeli na Slovenskem. Za sklep, da bo izgnana skoraj vsa nemška manjšina, so se zedinili konec novembra 1944, vendar ga niso izoblikovali kot odlok, ker je to vprašanje že reševalo predsedstvo Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) v Beogradu.²⁵

Iz elaborata, ki so ga po naročilu študijske komisije pri Predsedstvu SNOS napisali dr. Fran Zwitter, dr. Luka Sienčnik, Lojze Ude in dr. Lavo Čermelj, razberemo, da so poleg usode Nemcev obravnavali tudi usodo Italijanov in Madžarov. Glede Italijanov so predlagali takole:

"Italijani in Furlani na ozemlju Slovenije.

Italijani in Furlani, ki so rojeni izven Slovenije, in so se naselili na ozemlju Slovenije po 3. XI. 1918, se izženejo z družinami in potomci vred. Prav tako se izženejo vsi Italijani in Furlani, ki so se udeleževali pri poitalijančevanju Slovencev. Njihova imovina, v kolikor jo narodna oblast označi v imovino splošnega državnega pomena, se zapleni. Glede izdaje in možnosti preklica izgonskega odloka veljajo iste določbe kakor pod A). Ostalim Italijanom in Furlanom so zajamčene manjšinske pravice, ko postanejo jugoslovanski državljanji."

V točki A), ki jo omenja prej navedeno besedilo, pravi: "Izgon se izreče vedno z odlokom, tudi v primeru izgnančeve odsotnosti. Dopustna je prošnja za preklic odloka o izgonu, ki pa nima odložilne moči."

23 ARS-II, a. k., zbirka Janko Mačkovšek, Mc 35, 15. 12. 1942.

24 ARS-II, partizanski arhiv (dalje p. a.), f. 432, zapisnik seje IO OF 8. 8. 1944, f. 656/VI, ugotovitve in sklepi plenarne seje oblastnega komiteja KPS za Štajersko 13. - 15. 7. 1944, f. 436/IV, odlok o izgonu od nemške oblasti naseljenih tujcev in o odvzemu in zaplembi njihove imovine 31. 8. 1944, f. 655/II, okrožnica POOF za Štajersko 1. 9. 1944.

25 ARS-II, p. a., f. 465/I, dr. Makso Šnuderl: Predlog za prave ukrepe pri prevzemu oblasti na Slovenskem Štajerskem 3. 9. 1944; isti: Dodatni predlog 17. 9. 1944. Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945. II. V partizanih. Maribor 1994, str. 284 in priloga str. 508-511.

V "komentarju" pojasnjujejo, zakaj naj bi bil odnos do Italijanov drugačen kot do Nemcev: "Drugačno je vprašanje glede Italijanov. Spričo njihovega večnega nastopanja proti slovenskemu življu, posebno še zardi več kot četrstoletnega najhujšega fašističnega terorja nad našimi rojaki na Primorskem in zaradi nečloveškega divjanja na slovenskem in jugoslovanskem ozemlju v teku sedanje vojne, bi morali tudi proti njim ubrati enako pot, kakor proti Nemcem, vendar spričo izpremenjenega stališča Italije in obstoječega mednarodnega političnega položaja so priporočljiva milejša postopanja in številnejše diskriminacije." (podčrtal T. F.)²⁶

Po Zwitrovem prihodu v Beograd 16. marca 1945 so se znanstvene priprave za reševanje mejnih vprašanj prenesle na novi Inštitut za proučevanje medjunarodnih pitanja v Beogradu pod vodstvom akademika dr. Aleksandra Belića. Če se ne motim, delovanje tega inštituta, katerega tajnik je bil dr. Zwitter in v katerem je delalo tudi nekaj beograjskih Slovencev, še ni prikazano. Zanimivo bi bilo vedeti, kakšno težo so pri delu beograjskega inštituta imeli elaborati iz slovenskega Znanstvenega inštituta. Vendar kljub temu lahko sklenemo: Tako kot se noben drugi narod v Evropi še pod okupacijo na povojno življenje ni pripravljaval tako skrbno in strokovno kot slovenski (več kot 90 elaboratov), se najbrž nobeden ni pripravljaval tudi na reševanje mejnega vprašanja kot slovenski narod, za kar ima zasluge predvsem Zwitrov Znanstveni inštitut. Kot vemo danes, pa strokovne priprave na povojno življenje niso bile samo pri partizanski strani.

THE PROBLEM OF THE SLOVENIAN WESTERN BORDER IN 1941-1945

Tone FERENC

Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

SUMMARY

The liberation movement, started by the Liberation Front of the Slovenian nation in 1941, was at the same time a fight for a United Slovenia. This objective of the war was declared by the Liberation front and the Communist party of Slovenia. The LF even included it in its programme of nine basic points.

However, both stated generally more than specifically what was to be included in United Slovenia, despite the fact that the new borders, which were to be acquired after the victory of the anti-fascist coalition, had already been determined in detail by the border commission at the executive committee of the LF, which was active at the end of 1941 and beginning of 1942 in Ljubljana. The main standpoints of this commission were expressed by its member Lovro Kuhar - Pavle Vilhar at the end of

²⁶ ARS-II, p. a., f. 499, predlogi za postopanje s tujerodci.

1942 in a brochure *About the Slovenian borders*, which was published in the first weeks of 1943. It announced that apart from the territory populated by the Slovenians, the territory which was denationalized during the period of imperialism, was also a part of United Slovenia, as well as Trieste, Klagenfurt, and ports together with the Slovenian hinterland. It opposed to plebiscites, historical and strategic borders.

After the capitulation of Italy which caused great changes in southern Slovenia, the proclaimed annexation of the Primorska region to its native country Slovenia did not gain international support, but it was very popularized and caused also disagreements and disputes with the emerging Italian resistance movement.

The activities of the Institute of Science established in January 1944 by the executive committee of the LF and the presidency of Slovenian national liberation council, at last gave scientific basis for solving the questions of borderlines.

Many project reports, among which those written by Fran Zwitter, PhD, were the most important, were discussed during the meetings on 20th March in Semič and on 9th September 1944 at Baza 80 in Kočevski Rog. They were considered to be one of the most serious and scientifically most founded preparations for the post-war period. The majority of the reports, the contents of which were then included in Zwitter's project report *The borders of Slovenian territory* and were put forward in many languages to the leadership of the National Liberation Movement, provided for the demarcation according to the ethnic principle, taking into account that towns and ports with foreign population, which was to obtain autonomy, belonged to the hinterland where the majority of the Slovenian population lived.

In 1945, the Institute for the Study of International Issues in Belgrade began to deal with the questions on borderlines as well, and Dr. Zwitter was one of its most capable workers. From 16th March 1945 he also held a secretarial job, but this did not stop work of this kind in the Slovenian Institute of Science.